

צדק ודין החוזים

(ע"א 615/72 גלנר נ' התיאטרון העירוני חיפה, פד"י כ"ח (1) 81)

1. מבוא

מעשה בבמאי מפורסם, שהנהלת תיאטרון מפורסם לא פחתה הבטיחה להזמין לבימוי בעונת התיאטרון הקרובה. הבטחת התיאטרון, שנכללה במכתב לבמאי, הופרה: הבמאי לא הוזמן לביים בעונת התיאטרון האמורה, או בכל עת אחרת. בית-המשפט המחוזי ראה במכתב התיאטרון לבמאי "הבטחה לנהל משא ומתן לעשיית הסכם" ופסק פיצויים בשל אי-קיום הבטחה זו. בית-המשפט העליון, בפסק-דין שניתן על-ידי השופט ברנזון, קבע: "ההבטחה להזמין (את הבמאי) לבימוי... היא בעלת משמעות משפטית היוצרת קשר חוזי בין הצדדים, אשר הפרתה גוררת אחריות הטבת הנזק שנגרם בעטייה". פסק-הדין הגיע כנראה אל התוצאה הנכונה בעובדות המקרה: צדק נעשה. אולם צדק אינו אמת-המידה הבלעדית להערכת החלטות שיפוטיות. אין די בקביעת עובדת החיוב, אלא יש לאתר מקורו.

2. מקור החיוב

בידוע הוא שחיוב, אינו נוצר בחלל; יתדותיו בהוראת המחוקק או בהסכמת הצדדים. הבטחה, ולו גם הבטחה עיסקית הכלולה במכתב, יכולה לשאוב את כוחה — אם בכלל — רק מאחד משני מקורות אלה: הכרת המחוקק בכוחן של הבטחות מסוימות או הסכמת הצדדים ההופכת אותה לחוזה.

א. הבטחה

פסק-הדין נוקט בעקביות לשון מעשים חד-צדדיים: "הזמנה", "הבטחה", "התחייבות". על פניו הוא מעורר, אם כן, את שאלת תוקפה המחייב של הבטחה חד-צדדית. על הענין הנדון בפסק-הדין חל הדין שלפני חוק החוזים (חלק כללי), תשל"ג-1973. דין זה לא הכיר בהבטחה כמקור לחיובים. סעיף 64 לספר החוקים לפרוצדורה האזרחית העותמנית, אשר היווה אז את הבסיס העיוני להכרה בתוקפן של התחייבויות חוזיות, אינו פורש רשתו על התחייבויות חד-צדדיות. פירושו של סעיף זה כמעניק תוקף גם להבטחות או להצהרות של צד אחד אינו יכול להתקבל, לא מבחינת הרעיון המונח ביסודו, לא מבחינת העיון במקורו ההיסטורי. למעשה אין בנמצא שיטת משפט המכירה באורח גורף בתוקפן של הבטחות. מערכות משפטיות פוזיטיביות הגורסות מתן תוקף להבטחה חד-צדדית מגבילות הכרה זו, מסייגות אותה בסייגים (כמו דרישה לכתב), תוחמות אותה בגבולות מוגדרים (כמו עיסקאות מיוחדות) ומבססות אותה על תיאוריות משפטיות

שונות (כמו תורת ההשתק שביושר המגולמת בסעיף 90 לריסטייטמנט האמריקני). בעתיד ניתן יהא לראות בסעיף 12 לחוק החוזים (חלק כללי), תשל"ג-1973, מקור לחיובו של צד להתקשרות, גם בטרם כריתת חוזה.

ב. חוזה

מבחינת הדין לא ניתן, אם כן, להשתית את חיוב התיאטרון על הבטחתו. על דרך האלימינציה יכול כוחה המחייב של ההבטחה להתבסס אך על הסכמת הצדדים, כלומר: חוזה.

אגב דונו בנוקו של הבמאי, דיון שמבחינה אנליטית חייב להניח קיום חוזה תקף שהופר, מספר לנו בית-המשפט העליון כי הבמאי "חזר לאנגליה בגמר עונת 1969 תוך אמונה מבוססת כהלכה שגם בעונה הבאה הוא יועסק עלי-די (המשיב)". מכאן ראייה שלא רק בית-המשפט בדונו בענין, אלא גם אחד הצדדים המעורבים בפרשה, ראה את נסיבות הענין כמצמיחות חוזה.

בית-המשפט העליון אינו מגלה לנו האם נכרת חוזה, כיצד ואימתי נכרת, מה לבוש משפטי יש ליתן להצהרות הצדדים ולמעשיהם. באורח עמום ומעורפל "מרגיש" הקורא שיש חוזה בין התיאטרון והבמאי. אולם כדי לתת בסיס רציונלי להרגשה זו עליו לחטט בתוך פסקי-הדין, ללמוד מקטעי משפטים את שהתרחש בין הצדדים, מה תוכן נמסך בהתקשרותם, איזה תפקיד שיחק כל אחד מהם במערכת החוזית שנקמה.

לא למותר יהא לחזור כאן אל מושכלות ראשונים: חוזה הוא השם בו אנו מכנים ביטוי הדדי ומגובש של מאויי הצדדים. חוזה טעון מפגש רצונות הצדדים. על מנת שרצון הצדדים יזכה בהכרה משפטית ושיפוטית עליו להגיע לכדי ביטוי חיצוני. מכאן שמכתב של צד אחד למשנהו אינו הופך חוזה מחייב, אלא אם ניתן לפרשו כהצעה, ולדלות ממסכת העובדות תשובה של המכותב המבטאת את קבלתו (תרתי-משמע) של המכתב, או אם ניתן לראות בו משום קיבול להצעה קודמת של הצד האחר. אין זה משנה, לפיכך, מיהו המציע ומיהו הניצע ההופך מקבל, כל עוד ניתן להצביע על מפגש רצונות (consensus). אולם מבחינה מתודית נוח לנו לבדוק את מעמד הצדדים בענינו על-פי שתי האפשרויות שהעלינו.

(1) התיאטרון כמציע. האם ניתן לראות את מכתב התיאטרון כ"הצעה" להעסיק את הבמאי, לאמור: הצהרת רצון רצינית וחד-משמעית, אשר די בתגובה חיובית או במעשה של הצד השני כדי להפכה לחוזה?

תשובה חיובית לשאלה זו אינה מסתברת כאן מאליה. המדובר בפיסקה בודדת בתוך מכתב שענינו ותכליתו שונים (קביעת תנאי העבודה של הבמאי לעונה קודמת), ואשר ניסוחה הסתמי והמותנה ("אנו מבטיחים לך להזמין לבימוי נוסף בעונה 1969/70, כאשר נסכים על המחזה ועל הקאסט המבצע של המחזה") יכול להעיד על שלב מוקדם להתגבשות רצונו של הכותב.

אולם אפילו נניח כי יש במכתב התיאטרון נקודת משען לקשר חוזי, בכללו הצעה בשלה וסופית, עדיין עלינו להקשות האם נתקבלה הצעה זו על-ידי הבמאי. אין ספק: הבמאי רצה, סבר וקיבל. אך האם הורק רצונו זה למסגרות החוזיות המקובלות?

בלשון טכנית: האם "קיבל" – מפורשות, או על-ידי התנהגות – את ההצעה שגולמה במכתב?

לשון רמזים בפסק-הדין, הנסבה על "פניות" הבמאי לתיאטרון בענין הבימוי, יכולה לכלכל תשובה חיובית לשאלת הקבלה. אולם מאחר ובית-המשפט אינו בודק מפורשות את שאלת כריתת החוזה, אין הוא מציין באורח מסודר את העובדות השייכות לענין. פסק-הדין מזכיר גם "השתדלויות" של הבמאי להגיע לקיום ההבטחה, אשר עלו בתוהו. אין אנו יודעים אימתי נערכו השתדלויות אלה ומה היה תוכנן. בהעדר ידיעת זו קשה לראות בהן קבלת ההצעה.

נסיון לחלץ חוזה מן המערכת העובדתית הנתונה, על-ידי ראייתו של מעשה הגשת התביעה כביטוי לקבלת ההצעה, אינו יכול לסייע בידינו. בהגשת כתב התביעה ביטא אמנם הבמאי רצון מגובש וחד-משמעי, אולם רצון זה לא יכול היה להיות מכוון לקבלת ההבטחה. הבטחת התיאטרון נסבה על עונת תיאטרון מסוימת שחלפה עם הגשת כתב התביעה.

לא ניתן גם לראות את הבמאי כמסכים מכוח חוקה להבטחה המכוונת להעסקתו. אפילו נגזר שמשפטנו הכיר, עוד לפני סעיף 7 לחוק החוזים (חלק כללי), תשל"ג-1973, בחוקת קיבול של הבטחה שאין בה אלא כדי לזכות את מקבלה, לא נוכל להתחיל חוקה זו בנסיבות המקרה הנדון: לצד הקנותה זכויות לבמאי ובמקביל לכך, מזכה הבטחה להזמין במאי לבמאי גם את התיאטרון המזמין.

(2) **הבמאי כמציע.** ניתן אולי להפוך את התפקידים בענייננו, ולראות את מכתב ההבטחה של התיאטרון כקבלת הצעתו של הבמאי. קריאה מדוקדקת של פסק-הדין מצביעה על הנסיבות בהן נכתב המכתב המפורסם: "הסעיף נכתב כאשר נתגלו קשיים בהמשכת הבימוי של המחזה 'הדרד ואניה' שהוצג בשנת 1969, ואחד התנאים להסכמת המערער להמשיך בבימוי על אף מחלתו היה שיוזמן לבימוי נוסף בעונה הבאה..."

אפשר אולי ללמוד מכאן כי העסקת הבמאי בעונה הבאה היתה תנאי להסכמת הבמאי להמשיך בבימוי, ובהתחייבות להעסיקו בעונה הבאה קיבל התיאטרון את הצעתו של הבמאי והביא לידי כריתת החוזה.

ג. הסכם מוקדם

טענתו העיקרית של בא-כוח התיאטרון היתה כי הבטחת התיאטרון יש בה "לכל היותר" הבטחה לנהל משא ומתן לעשיית הסכם. בצדק משיב על כך השופט ברגנון: "כשלעצמי, אינני רואה הבדל מהותי לגבי התוצאה הסופית של המשפט הזה, אם נראה בהבטחת המשיב למערער התחייבות מוגמרת להזמין לבימוי נוסף או התחייבות לנהל עמו משא ומתן על בימוי נוסף כזה".

אותה הבעייתיות שמעוררת ההסתמכות על הבטחת התיאטרון כבסיס לחוזה מוגמר, מתעוררת גם אגב הנסיון להשתית את חיוב התיאטרון על הסכם מוקדם. הסכם לנהל משא ומתן, כמוהו ככל הסכם אחר, אינו יכול להתבסס על הבטחה ערומה. גם החיוב הצנוע, לא "לשבור" משא ומתן, נזקק למשען חוזי לשם רכישת תוקפו.

3. תאוריה ומעשה

נטייתו הברורה של בית-המשפט העליון, להחייב את התיאטרון בפיצוי הנזקים שנגרמו לבמאי עקב הפרת ההבטחה, הינה מובנת ומוצדקת. אולם מהו מקור החיוב ? טענה המצדדת במתן עילת תביעה לכל מי שנגרם לו עוול על-ידי זולתו אינה טענה תקפה במשפטנו. המשפט הישראלי אינו מכיר בעקרון של אחריות נזיקית כללית, אף אינו אוכף הבטחות חד-צדדיות. אפילו נאמץ את ההשקפה הריאליסטית על-פיה חורץ בית-המשפט את הדין בדיעבד, לאמור: קובע ראשית את התוצאה ורק לאחר מכן מבססה על התאוריה, עדיין יש להראות כאן מהו בסיס החיוב של התיאטרון בנזקי הבמאי. בסיס זה מצוי בדין החוויים. כדי ליתן תוקף למכתב התיאטרון, הוא יסוד עילת התביעה של הבמאי, יש לתעל למסגרת חוזית מקובלת ולתארו כביטוי רצון מגובש של אחד הצדדים, ויהא זה הצעה או קבלה.

בפסקי-הדין שלפנינו לא עשה בית-המשפט העליון כמה מן הצעדים החיוניים להליך השיפוטי התקין: הדין החל על עובדות הפרשה לא זוהה ולא נקבע בבחירות; על כן גם לא מוינו והוצגו העובדות הרלבנטיות לתריצת הדין. העובדה כי התוצאה מספקת את חוש הצדק אין די בה בשיטת משפט המייחסת תוקף משפטי מחייב לפסקי-הדין של בית-המשפט העליון.

הסכנות הטמונות בהתעלמות מדוקטרינות חוזיות חמורות יותר מן הסכנות שבהפעלה מוטעית שלהן. משפטני הארץ רשאים לצפות מבית-המשפט העליון שיבסס את החלטותיו על כללים חדישים מקובלים. החלטה שאין בה זיהוי של הדין החל, והעובדות הרלבנטיות ליישום דין זה אינן עולות מתוכה בבירור, קשה ללמידה ולהערכה.

במקרה שלפנינו משתמע מניסוחי פסקי-הדין כי הכלל שהוחל מקנה תוקף מחייב להבטחות. אין אנו באים לשלול את כוחו של בית-המשפט העליון ליצור הלכות, ורחוקים אנו מן הטענה שפסיקת בית-המשפט העליון אינה אלא יישום כללים קיימים לעובדות המקרים המובאים בפניו. אולם כאשר נוטל לעצמו בית-המשפט העליון את תפקיד רענון הדין והכנסת חידושים אל תוכו, שומה עליו לעשות כן בצורה ברורה ואחראית. אין להעלות על הדעת שמוסד ההבטחה החד-צדדית יובא למשפטנו על-ידי רוח צדדית, באקראי ומבלי משים.

קרוב לוודאי כי בית-המשפט העליון כלל לא התכוון לחידוש מפליג אשר כזה. אם כך הוא, חלה הדוקטרינה החוזית הוותיקה וחבל שבית-המשפט לא ראה לנכון לעשות בה שימוש מפורש.

גבריא לה שלו